

UDC: 82.0:001.82

ПРОБЛЕМАТИЗАЦІЯ У ПЛОЩИНІ СТРУКТУРИ НАУКОВОГО ПРЕДМЕТА (ЛЕКЦІЙНІ МАТЕРІАЛИ ДО ТЕМИ)

Ігор Козлик

Доктор філологічних наук, професор, завідувач кафедри,
Кафедра світової літератури і порівняльного літературознавства,
Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника (УКРАЇНА),
76018, м. Івано-Франківськ, вул. Шевченка, 57,
e-mail: ihor.kozlyk@pnu.edu.ua

РЕФЕРАТ

У науково-методичній статті представлені аналітично систематизовані матеріали до теми «Структура наукового предмета» з навчальної дисципліни «Сучасна літературознавча епістемологія». **Мета.** Надати здобувачам освіти адаптований матеріал для самостійного опрацювання теми. **Дослідницька методика.** Аналітична систематизація та навчально-методична адаптація. **Результати.** Подано варіант актуалізації традиційної літературознавчої методології у проекції на засади системомислєдїяльнїсного пїдходу. **Наукова новизна.** Вперше подано літературознавче висвітлення феномена проблематизації з послїдовним урахованням напрацювань загальної методології Г. П. Щєдровицького. **Практичне значення.** Стаття може бути використана у пїдготовці лекцій, семїнарський занять та в самостїйній роботї з курсу «Сучасна літературознавча епістемологія».

Ключові слова: проблематизація, донаукове знання, наукове знання, постнаукове знання, загальна методологія, літературознавча епістемологія, науковий предмет, наукова творчість.

PROBLEMATIZATION IN THE PLANE OF THE STRUCTURE OF THE SCIENTIFIC SUBJECT (LECTURE MATERIALS ON THE TOPIC)

Ihor Kozlyk

Professor Doctor Habilitatus of Philology, Head of Department,
Department of World Literature and Comparative Literary Criticism,
Vasyl Stefanyk Precarpathian National University (UKRAINE),
76018, Ivano-Frankivsk, 57, Shevchenko str.,
e-mail: ihor.kozlyk@pnu.edu.ua

ABSTRACT

The scientific-methodological article deals with the analytically systematized materials on the topic «Structure of a scientific subject» from the educational subject «Modern Literary Epistemology». **Aim.** To present students with adapted material for independent study of the topic. **Methods.** Analytical systematization and educational and methodical adaptation. **Results.** A variant of actualization of the traditional literary methodology in the projection on the principles of the system-thought-activity approach is presented. **Research novelty.** For the first time, a literary study of the problematization phenomenon is presented with a sequential consideration of the developments in the general methodology of H.P. Shchedrovitsky. **Practical meaning.** The article can be used to prepare lectures, seminar classes and for independent work in «Modern Literary Epistemology».

Key words: problematization, pre-scientific knowledge, scientific knowledge, post-scientific knowledge, general methodology, literary epistemology, scientific subject, scientific creativity.

Пам'яті кандидата фізико-математичних наук,
старшого наукового співробітника
Тетяни Олексіївни Цветкової

13 жовтня 1972 року, читаючи лекцію у Левенському католицькому університеті (Королівство Бельгія), французький психоаналітик, психіатр і філософ Жак Лакан (1901–1981) зазначив: «...будь-яке питання формулюється завжди лише на основі відповіді, а не у сумніві. Люди задають питання, тільки коли у них вже є відповідь. Мені видається, це жорстко обмежує сферу питання. Тим не менше це дало мені можливість визначити, що таке відповідь для кожного конкретно. Звісно, відповіді у всіх різні. І дійсно, саме це є перешкодою для того, що ми так увічливо називаємо комунікацією» [7, 07 min. 43 sec. – 09 min. 40 sec.].

Сказане Ж. Лаканом асоціюється з питанням про феномен проблематизації, розгляд якого входить у проблемне коло наскрізної для епістемології теми про специфіку наукової діяльності й особливості наукового знання.

Тлом для розгляду даного питання є розмежування наявних різновидів людського знання. Йдеться про розрізнення донаукового, наукового і постнаукового знання, яке, спираючись на напрацювання Юрія Лотмана, можна увиразнити у таблиці:

Донаукове знання	Наукове знання	Постнаукове знання
Побутовий (емпіричний) повсякденний життєвий досвід, «здоровий глузд» і первісна ясність уявлень про питання, складність яких не усвідомлена.	Знання, що виникає як подолання повсякденного побутового досвіду («здорового глузду») на основі продуктивного нерозуміння того, що на донауковому етапі здавалося ясным і зрозумілим. Це проблематизоване знання. «Наука починається з того, що ми, вдивляючись у звичне і, здавалося б, зрозуміле, несподівано відкриваємо у ньому дивне і незрозуміле» [8, с. 45].	Результативне знання, одержане шляхом відносно остаточного вирішення науковими методами проблем, де знято проблемність поставлених питань. Наукові відповіді не абсолютні, вони втрачають свою цінність, коли методологія, на основі якої вони були одержані, втрачає чинність і замінюється новим підходом.

«Наївний реалізм „здорового глузду”, – читаємо у Ю. Лотмана, – вважає, що він буде ставити питання, а наука – відповідати на них». Але насправді ситуація зовсім інша, бо «наука не є інструментом для отримання відповідей», «завдання науки – *правильна постановка питання*», яка визначається у процесі «вивчення методів руху від незнання до знання» і з'ясування того, чи може взагалі «дане питання привести до відповіді. Отже, все коло методологічних питань, усе, що пов'язане з самим шляхом від питання до відповіді (а не з самою відповіддю), – належить науці» [8, с. 19].

У категоріях французького філософа Анрі Бергсона (1859–1941) це можна сформулювати так: якщо донаукове знання перебуває в царині інстинктивної активності, то наукове знання є наслідком інтелектуальної активності [див. про це: 2, с. 154, 158; 3, с. 101]. Інтелектуальна активність є породженням творчості як буттєвого оприявлення людини. А творчість, яка, на думку В. Гомбровича, «не є наслідком», «не можна вивести з того, що вже існує», так само як «бути кимсь – це постійно довідуватися, хто ти, а не знати про це наперед» [6, с. 184–185]. Мабуть, саме тому «найкращий спосіб розв'язати старі проблеми – поставити нові» [6, с. 187].

Звідси – «науці не слід братися за вирішення ненаукових за своїм походженням чи неправильно поставлених питань, а споживачеві наукових знань, аби уникнути розчарування, не варто висувати до неї таких вимог. Наприклад, питання: „Чому мені подобається вірш Пушкіна (Блока чи Маяковського)?” – у такому вигляді не є предметом наукового розгляду. Наука не покликана відповідати на всі питання і обмежена певною методикою» [8, с. 20].

Щоб питання могло стати предметом науки, роз'яснює учений, «потрібно попередньо домовитися» про те, в аспекті якого саме наукового предмета (дисципліни) воно нас цікавить. «Після цього поставлене питання доведеться переформулювати на мові термінів відповідної науки та вирішувати доступними їй засобами. Звичайно, отримані у такий спосіб результати можуть видаватися занадто вузькими і спеціальними, та наука не може запропонувати нічого, крім *наукової істини*» [8, с. 20].

Але не варто думати, що відзначена суперечність між донауковим, науковим і постнауковим етапами знання – це «непримиримий антагонізм. Кожен з цих моментів потребує інших: наука не тільки бере сирий матеріал зі сфери повсякденного досвіду, а й має потребу у контролюючій кореляції свого руху зі світом „здорового глузду”, бо цей наївний і грубий світ є тим єдиним світом, у якому живе людина» [8, с. 19–20].

У певному зв'язку зі сказаним, але в проекції на площину загальної методології (діяльнісного чи мислєдіяльнісного підходу), висвітлює явище наукової проблематизації Г. Щєдровицький. Методолог, суголосно зазначеному Ю. Лотманом, виходить з того, що «наука вирішує не ті завдання, які *потрібно* вирішити, а лише ті, які вона *може* вирішити» [10, с. 284].

Здійснення науково-дослідної діяльності, як відомо, передбачає формулювання цілей у вигляді тематичних завдань, тобто переводу проблеми в нестандартні завдання, і цим – вихід до планування свідомих й змістовних рішень. Саме з отримання завдання та його виконання у формі рішення нестандартної задачі й починається, власне кажучи, науковий пошук.

Нестандартність означає те, що така задача не вирішується наявними засобами і вимагає проблематизації, тобто «роздумів», зосередження дослідника на власній мислєдіяльності – як на її досвіді (знання про знання), так і на тому, що у цьому досвіді відсутнє (знання про незнання = власне проблема). А це останнє можливе тільки у тій системі знання, яку можна назвати площиною

структурно-функціонально організованого простору: тут порожні, незаповнені місця структури існують так само, як і морфологічно заповнені місця.

Необхідне для проблематизації структурно-функціональне представлення систем мислення і діяльності, з власне методологічної точки зору, включає:

- уявлення про продукт процесу рішення проблемної задачі;
- уявлення про первісний матеріал;
- уявлення про засоби мислення й діяльності;
- уявлення про методи рішення проблемної задачі [див. про це: 11, с. 468].

Звідси: для проблематизації основне питання полягає в тому, чи є в наявності такий функціонально організований простір, який дозволяє пізнати те, чого ще немає, що ще невідоме у процесі вирішення задачі і що необхідне для досягнення тих чи інших цілей. Проблематизації підлягають усі складові рівні наукового предмета: *факти, засоби вираження, методи та методика, онтологічні схеми та картини, моделі, сукупність загальних знань, проблеми і цілі та завдання* [див. про це: 11, с. 459–461, 463, 466, 467, 469, 470–471]. У цілому задачі теж виконують у процесі дослідної роботи регулятивну функцію, розглядаючи об'єкт з нової сторони, виокремлюючи в ньому нові властивості, організовуючи взаємодію між «новими» і «старими» знаннями як засіб для досягнення намічених цілей [див. про це: 13, с. 636–637].

Тракування проблематизації у площині діяльнісного підходу орієнтоване на максимально чітке усвідомлення й окреслення кінцевого результату діяльності: «Тут два принципово різних підходи, – зазначав Г. Щедровицький у одній із бесід 1989 р.: – *прогноз* природної зміни світу та певні *програми, проекти, плани робіт*. У зв'язку з цим усе, що я буду обговорювати, є не так прогноз, як план моїх особистих дій – те, що я маю зробити. Настане майбутнє чи ні – залежить від того, наскільки правильно і точно я буду накреслювати стратегічні лінії своєї власної роботи, наскільки буду наполегливий і розумний у їхньому досягненні. Звісно, коли я кажу „мої плани”, то маю на увазі не себе особисто, а окремих людей, їхні групи, керівників кожної країни, людство у цілому. ...Отже, моя основна теза: щоб обговорювати майбутнє, потрібно ще в мисленнєвій роботі до нього вийти. І водночас не стільки прогнозувати, як зайнятися розробкою програм й оргпроектів, *народжуваних з осмислення минулого*. Саме останні я буду видавати за те, що необхідно історії, і тільки у такому сенсі буду здійснювати прогноз» [14, с. 3, 4; курсив мій. – І. К.]¹.

Щоправда, висвітлення питання про проблематизацію на основі діяльнісного підходу, на мою думку, має бути доповнено розумінням того, що і в сфері науки діють як закономірності, так і антизакономірності, як закон, так і випадок, адже наукова діяльність теж є творчістю. Тут ми маємо справу не тільки з процесами систематизації, комбінування та синтезу, на що зазвичай звертають увагу дослідники, не лише з плануванням і методологічною

¹ Ще більш однозначно щодо можливостей прогнозування ще в 1960-ті роки висловився тоді ще радянський психолог і математик Володимир Лефевр (1936–2020), який зазначав: «Але ж прогнозів не буває і не може бути. ...У світі діяльності є плани, проекти і програми. Які там можуть бути прогнози?» [цит. за: 12, с. 547].

організацією, на чому наполягають представники «кола Щедровицького», а й з тим, що «засвоєння знань не може репрезентувати себе інакше, ніж через усвідомлення ще більшого невігластва» [див.: 1, р. 23]. Через те, що більшість об'єктів науки вже раніше були розглянуті і тому увійшли в ту чи ту концепцію, наука, на думку австрійсько-американського філософа Пола Фейєрабенда (1924–1994), не повинна розглядати факти «як це прийнято», а обов'язково мусить рухатися незвіданим шляхом, ставлячи перед собою нові завдання і за необхідності створюючи нову площину фактів [див.: 4, с. 77, 80, 149, 318]. А це не тільки призводить до виникнення різних (подеколи аж до несумісності) теорій та до множення дослідницьких підходів і програм, не лише спонукає до налагодження конструктивних зв'язків між ними, а водночас актуалізує свідомість того, що учений у своїй творчості повинен бути постійно готовим до того, що він може вийти за межі попередньо запланованого ним плану евристичних дій², бо результати інтелектуальних зусиль не можна абсолютно точно передбачити наперед. І це теж є невід'ємною особливістю реального гносеолого-евристичного процесу.

Загальну (тобто не обмежувану сферою науки і водночас корельовану з нею) інтерпретаційну проекцію феномена проблематизації окреслив Мішель Фуко (1926–1984), який казав: «Роль інтелектуала постає не в тому, щоб говорити іншим, що їм робити.

...Робота інтелектуала ...в тому, щоб за допомогою аналізу, який він здійснює у своїх сферах, заново запитувати очевидності й постулати, стрясати звички й способи дії та думки, розсіювати те, що прийнято за відоме, заново переоцінювати правила й настанови і, виходячи з цієї ре-проблематизації (де він відправляє своє специфічне ремесло інтелектуала), брати участь у формуванні певної політичної волі (де він виконує свою роль громадянина)» [5, с. 323].

Цей погляд, на мою думку, і сьогодні зберігає свою чинність, актуалізуючи можливість аналітичного різноплощинного висвітлення даного питання.

ЛІТЕРАТУРА

1. Bauman Z. Postmodernity, or living with ambivalence. *A postmodern reader* / J. Natoli & L. Hutcheon (Eds.). Albany: State University of New York Press, 1993. P. 9–24.
2. Бергсон А. Творческая эволюция : пер. с фр. В. Флеровой / вступ. ст. И. Блауберг. Москва : ТЕРРА-Книжный клуб ; КАНОН-пресс-Ц, 2001. 384 с.
3. Делёз Ж. Критическая философия Канта : учение о способностях. Бергсонизм. Спиноза. Москва : ПЕРСЭ, 2000. 480 с.
4. Фейерабанд П. Избранные труды по методологии науки : пер. англ. и нем. А. Л. Никифорова / общ. ред. и вступит. ст. И. С. Нарского. Москва : Прогресс, 1986. 542 с.
5. Фуко М. Забота об истине. Беседа с Франсуа Эвальдом. *Фуко М. Воля к истине : по ту сторону знания, власти и сексуальности. Работы разных лет* : пер. с франц. Москва : Касталь, 1996. С. 307–326.

---

² На цьому базується твердження про те, що справжня наука формує «хаотичний» тип особистості, яка готова до будь-якого зіткнення з реальністю. [Див. про це: 8, 418, 414–415].

6. Гомбрович В. Щоденник : у 3 т. : пер. з польськ. Р. Харчук. Т. 2 : 1957–1961. Київ : Основи, 1999. 339 с.
7. Jacques Lacan parle, un film de Françoise Wollf. RTBF, 1982. 59 hours 32 minutes, URL: https://www.youtube.com/watch?v=wnt2qOEtms&ab_channel=ДеррундаВКФМ
8. Лотман Ю. М. Анализ поэтического текста. Структура стиха. Лотман Ю. М. О поэтах и поэзии. Санкт-Петербург: «Искусство–СПБ», 1996. С. 17–252.
9. Речицкий В. Символическая реальность и право. Львов : ВНТЛ-Классика, 2007. 732 с.
10. Щедровицкий Г. П. Логико-эпистемологические и социально-психологические мотивы в современной методологии науки. *Философия. Наука. Методология*. Москва : Шк. Культ. Полит., 1997. С. 279–293.
11. Щедровицкий Г. П. Проблемы и проблематизация в контексте программирования процессов решения задач. *Щедровицкий Г. П. Философия. Наука. Методология*. Москва : Шк. Культ. Полит., 1997. С. 424–471.
12. Щедровицкий Г. П. Перспективы и программы развития СМД-методологии. *Щедровицкий Г. П. Философия. Наука. Методология*. Москва : Шк. Культ. Полит., 1997. С. 547–594.
13. Щедровицкий Г. П. Синтез знаний: проблемы и методы. *Щедровицкий Г. П. Избр. труды*. Москва : Шк. Культ. Полит., 1995. С. 634–666.
14. Щедровицкий Г. П. Будущее есть работа мышления и действия. *Вопросы методологии*. Москва, 1994. № 3–4 (15–16). С. 3–6. URL: https://www.kentavr.mathedu.ru/text/voprosy_metodologii_1994_3-4/p2/

REFERENCES

1. Bauman, Z. (1993), “Postmodernity, or living with ambivalence”, *A postmodern reader*, Natoli J.&Hutcheon L. (Eds.), State University of New York Press, Albany, pp. 9-24. (in English).
2. Bergson, H. (2001), *Creative evolution* [Tvorcheskaya evolyutsiya], TERRA, Moscow, 384 p. (in Russian).
3. Deleuze, G. (2000), *Critical philosophy of Kant: the doctrine of abilities. Bergsonism. Spinoza*, trans. from French [Kriticheskaya filosofiya Kanta: uchenie o sposobnostyakh. Bergsonizm. Spinoza], PERSE, Moscow, 480 p. (in Russian).
4. Feyerabend, P. (1986), *Selected works on the methodology of science*, trans. from Eng. and Germ. [Izbrannye trudy po metodologii nauki, per. s angl. i niem.], Progress, Moscow, 542 p. (in Russian).
5. Foucault, M. (1996), “Caring for the truth. Conversation with François Ewald”, *The will to truth: beyond knowledge, power, and sexuality. Works of different years*, trans. from French [“Zabota ob istine. Beseda s Fransua Ehval’dom”, Volya k istine: po tu storonu znaniya, vlasti i seksual’nosti. Raboty raznykh let, per. s frants.], Kastal’, Moscow, pp. 307-326. (in Russian).
6. Gombrowicz, W. (1999), *Diary in 3 vols.*, trans. from Polish. Vol. 2: 1957-1961 [Shchodennyk u 3 t., per. z polsk. T. 2: 1957-1961], Osnovy, Kyiv, 339 p. (in Ukrainian).
7. Jacques Lacan parle, un film de Françoise Wollf. RTBF, 1982. 59 hours 32 minutes, available at: https://www.youtube.com/watch?v=wnt2qOEtms&ab_channel=ДеррундаВКФМ (in French).
8. Lotman, Yu.M. (1996), “Analysis of the poetic text. The structure of the verse”, *About poets and poetry* [Analiz poehticheskogo teksta. Struktura stikha, O poehtakh i poehzii], Iskustvo-SPB, Saint-Petersburg, pp. 17-252. (in Russian).
9. Rechitskii, V. (2007), *Symbolic reality and law* [Simvolicheskaya real’nost’ i pravo], VNTL-Klassika, Lvov, 732 p. (in Russian).
10. Shchedrovitsky, G.P. (1997), “Logical-epistemological and socio-psychological motives in the modern methodology of science”, *Philosophy. The science. Methodology* [“Logiko-epistemologicheskie i sotsial’no-psikhologicheskie motivy v sovremennoi metodologii nauki”, Filosofiya. Nauka. Metodologiya], Shk. Kul’t. Polit., Moscow, pp. 279-293. (in Russian).
11. Shchedrovitsky, G.P. (1997), “Problems and problematization in the context of programming problem solving processes”, *Philosophy. The science. Methodology* [„Problemy i problematizatsiya v kontekste programmirovaniya protsessov resheniya zadach”, Filosofiya. Nauka. Metodologiya],

Shk. Kul't. Polit., Moscow, pp. 424–471. (in Russian).

12. Shchedrovitsky, G.P. (1997), “Prospects and programs for the development of the SMD methodology”, *Philosophy. The science. Methodology* [„Perspektivy i programmy razvitiya SMD-metodologii”, *Filosofiya. Nauka. Metodologiya*], Shk. Kul't. Polit., Moscow, pp. 547–594. (in Russian).

13. Shchedrovitsky, G.P. (1995), “Synthesis of knowledge: problems and methods”, *Selected works* [Sintez znanii: problemy i metody, *Izbr. trudy*], Shk. Kul't. Polit., Moscow, pp. 634-666. (in Russian).

14. Shchedrovitsky, G.P. (1994), “The future is the work of thinking and acting” [“Budushchee est' n rabota myshleniya i deistviya”], *Voprosy metodologii*, No. 3-4, pp. 3-6, available at: https://www.kentavr.mathedu.ru/text/voprosy_metodologii_1994_3-4/p2/ (in Russian).

